

مآخذشناسی

اسرائیلیات در تفسیر و حدیث

محمدتقی دیاری بیدگلی

مقدمه

پدیده اسرائیلیات از کهن‌ترین موضوعاتی است که در فرهنگ اسلامی بدان توجه شده و در روند رشد یا انحطاط فرهنگی و اعتقادی، آثار و پیامدهای متعددی را بر جای گذاشته است. پیدایی اسرائیلیات عمدتاً ناشی از آمیزش‌های فرهنگی و اجتماعی مسلمانان صدر اسلام و پیروان آیین یهود به ویژه دانشمندان اهل کتاب (یهودی و نصرانی) بوده است، چه وقتی که صحابه پیامبر (ص) بسیار علاقه مند بودند که به اطلاعات و آگاهی‌های بیشتری درباره داستان‌های قرآنی - که به نحو موجز و مجمل در آیات و سوره قرآنی بدانها پرداخته شده است - دست پیدا کنند و چه بعد از تهاجم فرهنگی و اعتقادی و نیت‌های سوء و شیطنت آمیز چهره‌های شناخته شده گزارشگران و قصه پردازان یهودی و نصرانی که از روی عمد و آگاهی مطالبی را ساخته و پرداخته و به فضای ذهنی جامعه دین خواهان آن روزگار تزریق نمودند. همزیستی و همجواری اهل کتاب با مسلمانان در دوران آغازین اسلام به ویژه در مدینه بستری مناسب برای پیدایش و نفوذ اسرائیلیات در میان جامعه و فرهنگ اسلامی را فراهم ساخت. برخی از عالمان یهودی (احبار) به آیین اسلام گرویدند و به تدریج موقعیت برجسته و درخور توجهی به دست آوردند؛ از این رو گفته‌های آنان در میان مسلمانان کم اطلاع مقبول و رواج یافته است.

علامه طباطبایی (م ۱۴۰۲ ق) دو عامل مهم را ریشه و اساس

پیدایی و گسترش روایات اسرائیلی دانسته‌اند؛ یکی اینکه داستان‌سرایی بسیار مورد توجه اهل کتاب بوده و مسلمانان نیز در اقتباس و حفظ روایات و گسترش آنها زیاده‌روی نموده‌اند و به ویژه صحابه و تابعین بسیاری از اطلاعات درباره پیشینیان را از گروهی از دانشمندان نوآیین و تازه مسلمان اهل کتاب - که با آنان ارتباط داشته - فراگرفته‌اند؛ دیگر اینکه شیوه قرآن کریم در نقل داستان‌ها بر گزیده‌گویی و بیان نکته‌های سودمند و مهم بوده است، برخلاف داستان‌های اهل کتاب که همواره با ذکر جزئیات و شرح و بسط‌های بی‌فایده همراه بوده است.

نگارنده در این نوشتار در صدد است ضمن اشاره به پیشینه تاریخی پیدایش اسرائیلیات و فراوانی نقل و احیاناً نقد آنها در منابع تفسیری و حدیثی و تاریخی، مهم‌ترین مآخذ و مصادر و کتاب‌ها و مقالاتی را که تاکنون در این زمینه تدوین و نگارش یافته معرفی نماید تا دسترسی به آنها برای اهل تحقیق و مطالعه آسان شود. با جستجویی که انجام گرفته، تاکنون ۲۲ کتاب، ۱۰ پایان نامه و ۴۸ مقاله کوتاه و بلند در این زمینه شناسایی گردیده است. درباره آثار گردآوری شده چند نکته شایان ذکر است:

۱. از مجموع کتاب‌های منتشر شده، ۲۱ مورد به زبان عربی و تنها دو مورد به زبان فارسی نگاشته شده است. آخرین کتاب با نام الاسرائیلیات فی التفسیر القرآنی در سال ۲۰۰۷ م به چاپ رسیده است.
۲. از مجموع پایان‌نامه‌های تدوین شده، دو مورد به زبان عربی،

استفاده از مآخذ اهل کتاب نگاشته است و چون بخش المبتدأ حذف شده، به طور حتم نمی توان گفت این بخش از سیره او اسرائیلیات بوده است.

اسرائیلیات و تفاسیر فریقین

متأسفانه با آغاز عصر تدوین تفسیر، اسرائیلیات فراوانی - که وارد حوزه فرهنگ اسلامی شده بود - به تفاسیر راه یافت. ذهبی اعتراف می کند بسیاری از صحاح عامه و نیز تفسیر و تاریخ طبری مملو از اخبار کعب الاحبار، ابن جریر و عبداللّه بن سلام است.^۱ وی تفاسیر عامه را از نظر نقل یا عدم نقل و نیز کیفیت نقل و نقد روایات اسرائیلی به شش گروه دسته بندی می کند:

۱. تفاسیری که اسرائیلیات را با سند آنها یادآور شده و جز مواردی اندک به نقد و ارزیابی آنها پرداخته است، مانند تفسیر جامع البیان ابن جریر طبری (م ۳۱۰ ق)؛

۲. تفاسیری که روایات اسرائیلی را با اسانید آنها آورده و به نقد و بررسی آنها نیز پرداخته است، مانند تفسیر ابن کثیر دمشقی (م ۷۷۴ ق)؛

۳. تفاسیری که اسرائیلیات را بدون ذکر سند و نقد آنها یادآور شده است، نظیر تفسیر مقاتل بن سلیمان (م ۱۵۰ ق) و الکشف و البیان ثعلبی (م ۴۲۷ ق)؛

۴. تفاسیری که اسرائیلیات را بدون سند یادآور شده و گاهی به نقد و بررسی آنها پرداخته است، مانند لباب التأویل فی معانی التنزیل، علاء الدین خازن (م ۷۴۱ ق)؛

۵. تفاسیری که اسرائیلیات را بدون ذکر سند آورده و فراوانی به نقد و ارزیابی آنها اهتمام داشته است، مانند روح المعانی آلوسی (م ۱۲۷۰ ق)؛

۶. تفاسیری که ضمن حمله به روایان اسرائیلیات خود نیز در نقل آنها مبالغه کرده اند، نظیر تفسیر المنار محمد رشید رضا (م ۱۳۵۴ ق).^۲

استاد علامه عسکری (م ۱۴۲۸ ق) ضمن ابراز تأسف از راهیابی اسرائیلیات و خرافات یهودی به کتب معتبر حدیثی و از همه بیشتر و مهم تر تفسیر و تاریخ طبری و الدر المنثور و ابن کثیر و امثال آنها می افزاید:

از این بدتر آن است که فرهنگ یهودی کعب الاحبار از کتب تفسیر مکتب خلفا به پاره ای از کتب تفسیری موجود در مکتب اهل بیت (ع) نیز نفوذ کرده است و تا همین حد که به

هفت مورد به زبان فارسی و تنها یک مورد به زبان ترکی است.
۳. بیشتر کتاب های معرفی شده، در کتابخانه های مرکز فرهنگ و معارف قرآن و مرحوم آیه الله مرعشی نجفی نگهداری می شود.

۴. از مجموع مقالات یاد شده، سی مورد به زبان فارسی، پانزده مورد به زبان عربی، ده مورد به زبان انگلیسی، آلمانی، ایتالیایی و فرانسوی انتشار یافته است.

۵. بخشی از مقالات یاد شده، برگرفته از کتاب ها یا دايرة المعارف های تخصصی قرآنی است.

۶. متأسفانه با وجود تلاش فراوان نگارنده برخی از کتاب ها در دسترس نبود، از این روی چکیده آنها در این نوشتار نیامده است و نیز برخی مقالات به دلیل عدم دسترسی به آنها با واسطه معرفی گردیده است.

۷. شایسته است کلیه آثار چاپ شده و نشده از سوی مراکز و مؤسسات پژوهشی گردآوری و در دسترس علاقه مندان و اهل قلم قرار گیرد و موسوعه ای جامع از روایات اسرائیلی (اسرائیلیات) همراه با نقد و بررسی آنها فراهم آید.

۸. افزون بر ده سال است که یکی از دلمشغولانی های نگارنده، مطالعه و تحقیق و تدریس درباره این موضوع است. امیدوار است در آینده نزدیک مجموعه ای از مقالات برگزیده در این مقوله را به زیور چاپ بیاراید.

از همه مراکز علمی و نیز کسانی که بنده را در شناسایی آثار مساعدت نمودند، به ویژه کتابخانه تخصصی مرکز فرهنگ و معارف قرآن و خانم پرفسور «جین دمن مک اولیف» استاد دانشگاه جورج تاون آمریکا برای ارسال مقاله ارزشمندشان صمیمانه سپاسگزاری می نمایم.

۱۰. بدین وسیله از همه صاحب نظران و محققان گرانقدر دعوت می شود نگارنده را در شناسایی دیگر آثار و نوشته های مرتبط با این موضوع راهنمایی و یاری فرمایند.

پیشینه اسرائیلیات

اگرچه دکتر محمدحسین ذهبی (م ۱۳۹۷ ق) مدعی است پیشینیان در این پاره سخن نگفته اند، در برخی منابع از وهب بن منبه (م ۱۱۴ ق) به نخستین کسی که این اصطلاح را به کار برده یاد شده است؛ گفته شده وی کتاب المبتدأ را با عنوان «اسرائیلیات» نوشته است و نیز آورده اند ابن اسحاق (م ۱۵۰ ق) تحت تأثیر روایان یهودی و مسیحی یا مسلمانان متأثر از اهل کتاب بوده و کتاب المبتدأ (= تاریخ پیدایش عالم) را که ابن هشام (م ۱۲۸ ق) در سیره خود نیآورده است، از طریق آنان و با

۱. ر. ک: التفسیر و المفسرون، ص ۱۶۵.

۲. همان، ص ۱۸۶-۱۹۸.

۳. الاسرائیلیات فی التفسیر و الحدیث، ص ۱۱۹-۱۲۱.

این گونه مصادر نفوذ کرده، معارف اهل بیت (ع) را کنار زده است.^۲

استاد محمد هادی معرفت (م ۱۴۲۸ ق) با الگوگیری از تقسیم بندی ذهبی تفاسیر فریقین را به شش دسته تقسیم نموده اند؛ وی الذر المنثور سیوطی (م ۹۱۱ ق) را جزو آن گروه از تفاسیر قرار داده که فراوان به نقل اسرائیلیات پرداخته، بی آنکه سند آنها را ذکر نماید یا اینکه به نقد آنها پردازد. ایشان تفاسیری نظیر مجمع البیان طبرسی (م ۵۸۴ ق) و روض الجنان ابوالفتوح رازی (م ۵۲۰ ق) را از جمله تفاسیری دانسته که اسرائیلیات را بدون سند نقل کرده و بیشتر به نقد آنها اهتمام ورزیده است، همچنین از تفاسیر الجامع لاحکام القرآن (م ۶۷۱ ق) و روح المعانی آلوسی (م ۱۲۷۰ ق) به تفاسیری یاد کرده که ضمن حمله شدید به اسرائیلیات و ناقلان آنها خود نیز در مواردی گرفتار این روایات شده و بدون نقد آنها را نقل کرده اند. ایشان قسم ششم از تفاسیر را تفاسیری بر شمرده که ضمن احتراز از نقل اسرائیلیات، جز در موارد اندک، به نقد و رد آن مبادرت کرده و تفسیر المیزان علامه طباطبایی (م ۱۴۰۲ ق) را از این دسته تفاسیر دانسته و افزوده است که وی گاهی اسرائیلیات را با سند یا بدون سند و با ذکر منبع نقل کرده، اما با معیارهای عرضه بر قرآن، سنت و عقل به نقد این روایات می پردازد.^۵

فهرست کتاب ها

۱. اسرائیلیات القرآن، تفسیر اسرائیلیات القرآن یظهر حقیقه اليهود و عقیدتهم الصهيونیه، محمد جواد مغنیه، دار الجواد، بیروت، ۱۴۰۴ ق، ۲۴۶ صفحه.
- چکیده: این اثر خلاصه بحث های مؤلف در همان تفسیر کاشف درباره یهودیان و بنی اسرائیل است. هم از یهود باستان و هم از یهود معاصر با رسول خدا (ص) در تاریخ صدر اسلام و مقارن با ظهور آیین اسلام و کارشکنی های آنان و همدستی و هم داستانی با کفار و مشرکان قریش در تهدید کیان اسلام و هم از یهودیان امروز سخن گفته است. این کتاب با مقدمه ای مفصل و افزودن مقالاتی برگرفته از تفسیر کاشف از سوی فرزند مؤلف، عبدالحسین مغنیه به سال ۱۴۰۰ ق / ۱۹۸۱ م در لبنان انتشار یافته است.^۶
۲. الاسرائیلیات و اثرها فی کتب التفسیر، رمزی نعنانه، طبع اول، دارالقلم، دمشق، ۱۳۹۰ ق / ۱۹۷۰ م، ۲۹۵ صفحه.
- چکیده: این اثر از یک مقدمه، چهار باب و یک خاتمه سامان یافته است؛ مؤلف در مقدمه کتاب درباره آغاز تفسیر و سیر تطور آن در دوران های گوناگون بحث کرده و چگونگی ارتباط قرآن با دیگر کتاب های آسمانی را بیان نموده و سپس درباره تغییرات و

تحریفاتی که در تورات و انجیل پدید آمده، سخن گفته است. در باب اول به بیان معنی اسرائیلیات، اقسام و احکام آن و نیز چگونگی آمیختگی فرهنگ اسرائیلی با فرهنگ اسلامی و راهیابی و نفوذ آن به تفسیر قرآن کریم پرداخته است. وی در باب دوم اسرائیلیات را در دو مرحله روایت و تدوین مطرح نموده و موضع گیری صحابه و تابعین را در مقابل آن یادآور شده است. در باب سوم - طولانی ترین و مهم ترین بخش کتاب - به تفصیل درباره اسرائیلیات در کتب تفسیری و موضع گیری مفسران به بحث پرداخته است. در باب چهارم به دو موضوع پرداخته است: بررسی تطبیقی اسرائیلیات در منابع تفسیری و مصادر آنها در عهدین و دیگر مآخذ اهل کتاب و بیان دیدگاه ها و نحوه برخورد های خاورشناسان در برابر اسرائیلیات. پایان بخش کتاب درباره پیامدهای اسرائیلیات بر عقاید و افکار مسلمانان، مسئولیت سنگین مفسران در باب نقل و نشر اسرائیلیات و نیز پیشنهادهایی در خصوص راهکارهای رهایی از چنگال اسرائیلیات و آثار سوء آن است. شایان ذکر است این کتاب رساله دکترای تخصصی رمزی نعنانه در دانشگاه الازهر مصر بوده که با راهنمایی محمد علی ابوالروس و محمد حسین ذهبی در سال ۱۸۶۹ م به قلم نویسنده در قاهره نگارش و نخستین بار در سال ۱۹۷۰ م از سوی دارالقلم دمشق انتشار یافته است.

۳. اسرائیلیات فی التفسیر و الحدیث، محمد حسین الذهبی، طبع دوم، لجنه النشر فی دارالایمان، دمشق، ۱۴۰۵، ۱۹۸۵ م، ۲۱۰ صفحه.

چکیده: یکی از تألیفات ارزشمند در زمینه اسرائیلیات، اثر دکتر ذهبی استاد برجسته دانشگاه الازهر مصر در دوران معاصر است. نویسنده در این اثر ضمن اشاره به رابطه قرآن با دیگر کتب آسمانی به معنای اسرائیلیات، علل نفوذ آن در تفسیر و حدیث و تاریخ پرداخته است. وی ضمن بیان اقسام اسرائیلیات و مشهورترین راویان آن نمونه هایی از این روایات را آورده و نیز بخشی از تفاسیری را که موضعی طرفدارانه یا نقادانه داشته اند، معرفی کرده است. در فصل اول و دوم کتاب به بیان مفهوم، تاریخچه، علل و زمینه های نفوذ گسترش اسرائیلیات و نیز معرفی ناقلان آنها پرداخته است. وی با تفصیل به اقسام اسرائیلیات، حکم روایت آنها و نیز مراجعه به اهل کتاب اشاره کرده است. در فصل سوم ضمن معرفی تفصیلی کتب تفسیری

۴. سید مرتضی عسکری، نقش ائمه در احیای دین، ج ۶، ص ۱۱۳ و نیز ج ۷، ص ۷۰.

۵. اسرائیلیات، دائرة المعارف قرآن، ج ۳، ص ۲۳۳-۲۳۴.

۶. دانشنامه قرآن، ج ۱، ص ۲۱۷.

یهودیان شبه جزیره؛ منافقان؛ اهل کتاب تازه مسلمان؛ برخی صحابه؛ و عاظم و قصه خوانان.

در بخش دیگر کتاب به انواع گوناگون اسرائیلیات با عنوان طوابع الاسرائیلیات به چهار عنوان اشاره کرده است: الطابع الاسطوری؛ الطابع الخرافی؛ الجنس؛ النزوع الی التفاصيل.

نگارنده در پایان اهداف اصلی پشت پرده جریان اسرائیلیات را ویرانگری بنیة عقلانیت و شبهه افکنی در میراث اعتقادی و فرهنگی جامعه اسلامی از سوی معاندان و دشمنان اسلام دانسته است؛ توهین به مقام شامخ پیامبران الهی به ویژه زیر سؤال بردن گوهر عصمت آنان از جمله نقشه های شوم آنان برای متزلزل ساختن اعتقادات مسلمانان است. با اینکه حجم کتاب زیاد نیست، حاوی مطالبی سودمند است که خواندن آن به اهل علم و تحقیق توصیه می شود.

۶. الاسرائیلیات، مكونات اسطوره فی المعرفه التاريخیه العربیه، عصام سخینی، طبع اول، المؤسسة العربیه للدراسات والنشر، بیروت، ۲۰۰۴ ق، ۲۳۱ صفحه.

چکیده: این کتاب از یک مقدمه، هشت فصل و یک خاتمه تشکیل شده است. فصل اول: با عنوان مقدمات و تعریفات و مواطات اولیه؛ فصل دوم: کتاب فی ترجمانه العربیه الاولی؛ فصل سوم: رواه الاسرائیلیات و مصادرهم اليهودیه؛ فصل چهارم: رواه الاسرائیلیات و تلویحاتهم العربیه و الاسلامیه؛ فصل پنجم: تلقی الاسرائیلیات بالقبول؛ فصل ششم: العناصر الاسرائیلیه فی الخطاب التاريخی العربی؛ فصل هفتم: رفض الاسرائیلیات؛ فصل هشتم: الاسرائیلیات فی الكتابات العربیه الحدیثه.

۷. الاسرائیلیات فی التفسیر، معاییر و نماذج، عبدالله الحجاج، بیروت، مؤسسه ام القری، طبع اول، ۱۴۲۴ ق / ۲۰۰۴ م، ۳۹۰ صفحه.

چکیده: این کتاب از چهار فصل و یک خاتمه سامان یافته است. نویسنده در فصل اول با عنوان «کلیات التفسیر و اصوله» به مفهوم شناسی، نیازمندی، تاریخ پیدایش و سیر تطور تفسیر از عهد پیامبر (ص) به بعد تا دوره تدوین، اقسام و روش های تفسیر، مقدمات و شرایط تفسیر و مفسر و اسباب اختلاف در تفسیر پرداخته است و در فصل دوم با عنوان «تاریخ الاسرائیلیات» به مباحث مختلفی از جمله پیوند کتاب های آسمانی با یکدیگر، مفهوم شناسی اسرائیلیات، اقسام، اسباب پیدایی، موضع قرآن در قبال آن، موضع گیری پیامبر (ص) در برابر اسرائیلیات، موضع گیری ائمه (ع) و صحابه، پیامدهای منفی اسرائیلیات و معرفی برجسته ترین چهره های مروج اسرائیلیات اشاره شده است و در فصل سوم با عنوان «معاییر کشف الاسرائیلیات» پنج

آنها را از نظر نقل و نقد اسرائیلیات به شش دسته تقسیم نموده است. وی در بخش پایانی کتاب پیشنهادهایی را مطرح ساخته است از جمله: زدودن و پاک کردن تفاسیر از اسرائیلیات از سوی علما و چاپ آنها همراه با تعلیقات و ارزیابی و نقد و در نتیجه نگارش تفاسیری خالی از اسرائیلیات و گردآوری مجموعه ای از روایات اسرائیلی در کتابی مستقل برای روشنگری اذهان و پرهیز از نقل آنها.

۴. الاسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفسیر، محمد بن محمد ابوشهبه، طبع اول، دارالجیل، بیروت، ۱۴۱۳ هـ. / ۱۹۹۲ م، ۳۴۸ صفحه.

چکیده: دکتر ابوشهبه (استاد علوم قرآن و حدیث دانشگاه الازهر مصر) این اثر را با مقدمه ای درباره انگیزه نگارش و تدوین آن آغاز کرده و سپس به مفهوم شناسی اسرائیلیات، موضوعات، تفسیر و تأویل و دانش های مورد نیاز مفسر، اقسام تفسیر (مأثور، قرآن با قرآن)، تفسیر صحابه و تابعین و مفسران هر دوره، مدارس تفسیری مکه و مدینه، عراق و شام، مصر و یمن، تفسیر به رأی، آفات تفسیر مأثور، اسباب وضع در تفاسیر، اسرائیلیات و شرح حال کوتاهی درباره روایان روایات اسرائیلی، اقسام اسرائیلیات، مهم ترین تفاسیر مأثور، روش های تفسیری مفسران، معرفی اهم تفاسیر اجتهادی، طرق حدیثی ابن عباس، تفسیر ابن مسعود، امام علی (ع) و بیان اسرائیلیات در داستان های قرآنی و نقد و بررسی آنها (بیش از سی مورد) پرداخته است و در پایان نیز به احادیث موضوعه در باب فضایل آیات و سوره از طریق ابی بن کعب و جز او و نیز در باب اسباب نزول قرآنی اشاره نموده است؛ مهم ترین آنها از نظر مؤلف افسانه خرنایق، داستان ازدواج پیامبر (ص) با زینب بنت جحش و اسباب نزول آیات سوره دهر و قدر، حدیث انا ابن الذبیحین و برخی قرائات موضوعه است.

۵. الاسرائیلیات فی التراث الاسلامی، مصطفی حسین، بی جا، بی نا، بی تا، ۱۳۷ صفحه.

چکیده: نویسنده در آغاز کتاب ضمن تبیین اصطلاح اسرائیلیات به زمینه ها و ریشه های پیدایی آن اشاره کرده و سپس به موضع گیری مفسران در برابر جریان اسرائیلیات پرداخته و از برخی مفسران از جمله محمد عبده به چهره برجسته تفسیری عقل گرای یاد کرده که به شدت به مقابله با پدیده نفوذ اسرائیلیات در تفاسیر برخاسته است. سپس وی مصادر اصلی اسرائیلیات را (تورات، تلمود، اوهام و خرافات نومسلمانان اهل کتاب نظیر کعب الاحبار و وهب بن منبه) ذکر کرده است. نویسنده عوامل نفوذ اسرائیلیات در تفاسیر را به پنج دسته شناسایی نموده است:

معیار اصلی (قرآن کریم، سنت شریفه، علم قطعی، عقل سلیم و تاریخ) معرفی شده است. در فصل چهارم با عنوان «نماذج الاسرائیلیات» ده نمونه از روایات اسرائیلی با توجه به معیارهای یادشده در فصل پیشین به نقد و بررسی درآمده است. در پایان کتاب، فهرس آیات و روایات و مصادر و موضوعات نیز افزوده شده است.

۸. الاسرائیلیات فی تفسیر الطبری، درآسه فی اللغة و المصادر البحریه، آمال محمد عبدالرحمن ربیع، القاہرہ، ۱۴۲۲ ق/ ۲۰۰۱ م، ۴۲۸ صفحه.

چکیده: این کتاب در دو بخش و دو پیوست سامان یافته است. نویسنده در آغاز به معرفی فصل های کتاب اهتمام ورزیده است؛ در بخش اول با عنوان «الاطار العام» به تفصیل درباره تفسیر طبری و پیدایی اسرائیلیات در تفسیر و موضع گیری طبری در برابر آن و در بخش دوم با عنوان «الدراسه النصبیه» به عبری و روایات اسرائیلی تفسیر طبری (حدود ۳۵۰ مورد) پرداخته است.

پیوست نخست کتاب درباره جداول تطبیقی مواضع اسرائیلیات در تفسیر طبری و مصادر یهودی است و پیوست دوم نیز مربوط به برجسته ترین روایان اسرائیلیات (۲۹ نفر) در تفسیر طبری و میزان فراوانی روایات آنان است. کتاب حاضر با مقدمه ای از دکتر عبدالصبور مزروق استاد راهنمای رساله دکتری خانم آمال محمد عبدالرحمن ربیع به چاپ رسیده است.

۹. اسرائیلیات حول الرسول محمد (ص)، شاکر الحاج، طبع اول، مؤسسه المعارف، بیروت، ۱۴۲۴ ق/ ۲۰۰۳ م، ۹۶ صفحه.

چکیده: نویسنده در این کتاب کم حجم تلاش نموده است بی اعتباری بیشتر روایات اسرائیلی را که در منابع تاریخی به ویژه تاریخ طبری درباره سیره و شخصیت پیامبر اکرم (ص) نقل گردیده است نشان دهد. متأسفانه این اثر فاقد ارجاعات مستندات روایی و تاریخی است.

۱۰. الاسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفسیر قدیماً و حدیثاً، سعد یوسف محمود ابو عزیز، المکتبه التوفیقیه، القاہرہ، ۱۴۲۲ ق/ ۲۰۰۱ م، ۳۳۶ صفحه.

چکیده: این کتاب مشتمل بر دو فصل است: در فصل اول با عنوان تعاریفات عامه به اختصار درباره مفهوم تفسیر، تأویل، جایگاه و اهمیت تفسیر، اقسام تفسیر به ویژه تفسیر به رأی، تفسیر اشاری، ماثور و معرفی مشهورترین مفسران عهد صحابه و تابعین، شروط تفسیر و آداب آن، مفهوم اسرائیلیات و موضوعات، روایان اسرائیلیات، اسباب وضع حدیث و مشهورترین کتاب های تفسیری کهن و دوران معاصر و

روش های نادرست در تفسیر بحث و گفتگو شده است. نویسنده در فصل دهم با عنوان «موضوعات و اسرائیلیات فی کتب التفسیر القدیمه و المعاصره» به تفصیل به نقل و نقد نمونه هایی از روایات اسرائیلی و موضوعه در منابع تفسیری عامه و در پاره ای موارد نیز تفاسیر شیعیه ذیل آیه هفت و هشت سوره دهر و قصه علی بن ابی طالب مع و الیتیم و الاسیر اقدام نموده است؛ در نهایت روایات ساختگی درباره فضایل بعضی سور قرآن را آورده است. وی سبب نزول صحیح آیات سوره دهر را بر اساس نظر قرطبی عام دانسته و اختصاص آن به اهل بیت (ع) را رد کرده و گفته است: و الصحیح انها نزلت فی جمیع الابرار و من فعل فعلاً حسناً، فهی عامه (ر. ک: تفسیر القرطبی، ج ۱۹ ص ۱۱۶). وی بیش از بیست مورد از روایات اسرائیلی و موضوعه را در تفاسیر قدیم و جدید بررسی و نقد کرده است.

۱۱. الاسرائیلیات فی التفسیر القرآن، محمد وهیب علام، طبع اول، دارالعلوم العربیه، ۲۰۰۷ م، ۲۷۵ صفحه.

چکیده: این اثر منعکس کننده دیدگاه های قرطبی در تفسیر الجامع لاحکام القرآن در باب اسرائیلیات است. نویسنده تلاش نموده موضع گیری قرطبی را با دیگر مفسران موافق یا مخالف مانند فخر رازی، خازن، طبری، ابن کثیر و جز آنان مقایسه نماید و اسباب و عوامل را که موجب گردیده هریک از آنان جهت گیری طرفدارانه یا نقادانه داشته باشند، بازگو کند و اینکه از کدام مأخذ و منبعی به چنین داوری و حکم نهایی می توان رسید.

۱۲. الاضواء القرآنیه فی اکتساح الاحادیث الاسرائیلیه و تطهیر البخاری منها، السید صالح ابوبکر، شرکه مطابع محرم الصناعیه، القاہرہ، ۱۹۷۴ م، ۳۸۴ صفحه.

۱۳. الاسرائیلیات فی الغزو الفکری، عائشه عبدالرحمن، جامعه الدول العربیه، معهد البحوث و الدراسات العربیه، القاہرہ، ۱۹۷۵ م.

۱۴. البدايات الاوانی للاسرائیلیات فی الاسلام، حسنی یوسف الاطیر، طبع اول، مکتبه النافذه، القاہرہ، ۱۴۲۵ ق/ ۲۰۰۴ م، ۱۵۹ صفحه.

چکیده: این کتاب در دو بخش کلی تنظیم یافته است؛ بخش اول با عنوان آثار «من ترجمه الاسفار المعتمده فی المهدیین القدیم و الجدید قبل البعثه المحمديه و بعهدھا فی نهائیه القرآن الثانی للهجره - الثانی للمیلاد» به موضوع نشانه های ترجمه تورات و انجیل به زبان عبری و سیر تطور و مستندات تاریخی آن قبل از بعثت پیامبر اکرم (ص) و پس از آن تا پایان قرن دوم ق پرداخته و در بخش دوم با عنوان «آثار من ترجمه اسفار منحوله

التفسير القرآنی علی ضوء تاریخیه التوراه، د. فصال عبدالقادر الصالح، طبع اول، دارالطلیعه، بیروت، ۲۰۰۳ م، ۱۶۵ صفحه.

چکیده: این کتاب از یک مقدمه کوتاه و چهار فصل و یک خاتمه تنظیم شده است؛ نویسنده در آغاز انگیزه خود را از تدوین و نشر آن بیان داشته و این ادعای یهودیان را که سرزمین فلسطین ارض موعود آنان است و بر اساس اسطوره های اسرائیلی خود را مردم برگزیده خداوند دانسته اند، ادعایی دروغین و موقوم دانسته و گفته هیچ مستند تاریخی درستی ندارد. در فصل اول با عنوان «بنو اسرائیل فی التوراه» به موضوعاتی از قبیل ماهیت تورات، ابراهیم و خاندانش، موسی (ع) و تجدید وعده الهی، سرزمین افسانه ای یهود در تورات، دوران اسارت و چرایی و چگونگی آن در تورات پرداخته شده است. در فصل دوم با عنوان «الیهود و الیهودیه» به معرفی یهودیان امروزی و یهودیان از منظر دینی و سیاسی و مسیحیت صهیونی و در فصل سوم با عنوان «الاسرائیلیات بین الاسطوره و التاريخ» به پیشینه تاریخی بنی اسرائیل از ابراهیم تا موسی و پادشاهان و سرزمین های بنی اسرائیل اشاره شده است. در فصل چهارم با عنوان «الاسرائیلیون فی الاسلام» تورات از منظر اسلام، ابراهیم (ع) و موسی (ع) و ذریه آن دو و نیز پادشاهان و سرزمین های بنی اسرائیلی به نحو تطبیقی بر اساس متون اسلامی (قرآن کریم) و موارد افتراق آن با تورات بررسی و تحلیل گردیده است. نویسنده به نفوذ برخی اندیشه های اسرائیلی در فرهنگ اسلامی به ویژه تفاسیر و نیز بیماری جدایی میان دین مداری و ملی گرایی (سکولاریزم) هشدار داده است.

۲۰. اصحاب الکهف فی التوراه و الانجیل و القرآن، احمد علی المجذوب، ترجمه سید محمدصادق عارف، ویراسته سیدجلال قیاسی میرحسینی، چاپ اول، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس، مشهد، ۱۳۸۰ ش، ۸۸ صفحه.

۲۱. المواجهه بین القرآن و الاسرائیلیات، حسنی یوسف الاطیر، طبع دوم، مکتبه النافله، الحیره، ۲۰۰۴ م، ۳۲۰ صفحه. چکیده: این کتاب از یک پیشگفتار و دو باب اصلی تشکیل شده است؛ در باب اول با عنوان «توطئه و تمهید چگونگی و چرایی پیدایش اسرائیلیات پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) در جامعه اسلامی و چهره های اصلی پدید آورنده (راویان) اسرائیلیات» تنها سه موضوع مهم یعنی مسئله آفرینش هستی، داستان آفرینش انسان و قصه آدم و حوا از منظر قرآن و تورات به نحو مقایسه ای بررسی گردیده است.

۷. کتاب حاضر، ص ۶.

فی المهدین القدیم و الجدید ظهرت عند الاسلامیین منذ البعثه و حتی نهایه القرن الثامن للهجره - الثامن للمیلاد» درباره ترجمه اسفار جعلی عهدین (ابوکریفا) به زبان عربی که در میان مسلمانان و قبل از آنان رواج یافته است، ارائه مطلب کرده است. مولف در فصول پنجگانه این بخش روایات اسرائیلی ساختگی در منابع اسلامی را با ابوکریفای یهودی و نصرانی و اناجیل غیر معتبر - که از طریق برخی صحابه نظیر ابن عباس و ابوهریره وارد فرهنگ اسلامی شد - به نحو تطبیقی نقد و بررسی نموده است. حسنی یوسف کتابش را به سال ۱۴۱۰ - ۱۴۱۱ ق در قاهره به رشته تحریر درآورده است.

۱۵. التراث الاسرائیلی فی العهد القدیم و موقف القرآن الکریم منه، صابر طعیمه، دارالجیل، بیروت، ۱۹۷۹ م، ۸۴۳ صفحه.

۱۶. ۱۸۰ سئوال و جواب فی الرد علی الاکاذیب الاسرائیلیات فی تفسیر الایات و شبهات الطاعنین فی عصمه النبیین، سمیر ربیع سلیم، طبع اول، مکتبه الدعوه، الازهر، ۱۴۱۹ ق/۱۹۹۸ م، ۱۳۷ صفحه.

چکیده: نویسنده در این اثر تلاش نموده است از مهم ترین منابع تفسیری روایات اسرائیلی را گردآوری و تبیین نماید و در ضمن شبهات مربوط به عصمت پیامبران الهی را پاسخ گوید. وی کتابش را به گونه پرسش و پاسخ سامان داده است. مولف درباره انگیزه تألیف کتاب می نویسد: و السبب الذی دعانی الی اعداد الکتاب اننی رأیت ان تلک الاسرائیلیات و الشبهات متفرقه متناثره فی کتب التفسیر و بعض کتب العلماء قدیمها و حدیثها فاردت ان اجمعها فی کتاب مستقل یجمع شتاتها و یوخر علی قاره مشقه الرجوع الی کثیر من الکتب المطوله ... ۷.

نویسنده نخستین پرسش کتاب را با چیستی ارکان ایمان آغاز کرده و سپس درباره ویژگی های پیامبران الهی و جواز سهو و گناه از سوی آنان سخن گفته و آن گاه به ترتیب در زمینه نسبت های ناروایی که به پیامبران الهی داده شده، یکایک از حضرت آدم (ع) تا حضرت خاتم (ص) بر اساس آیات قرآنی و نظریات مفسران اهل سنت به بحث پرداخته است. گفتنی است بسیاری از پرسش ها و پاسخ های نویسنده هیچ ارتباطی با مبحث اسرائیلیات ندارد.

۱۷. السیاده العربیه و الشیعہ و الاسرائیلیات فی عهد بین امیه، فان فلوتن، تعریب و تعلیق دکتر حسن ابراهیم حسن و محمدزکی ابراهیم، النهضه المصریه، القاهره، ۱۹۶۵ م.

۱۸. الیهود خرافاتهم حول انبیائهم و القدس -

الاسرائیلیات، عبدالعزیز عزت الخیاط، اردن، ۲۰۰۱ م.

۱۹. داء الفصام بین الدینی و الوطنی، الاسرائیلیات فی

۲۲. اسرائیلیات و تأثیر آن بر داستان های انبیاء در تفاسیر قرآن، حمید محمد قاسمی، سروش، تهران، ۱۳۸۰ ش، ۵۳۷ صفحه.

چکیده: این کتاب از یک مقدمه، سه بخش عمده و یک خاتمه تشکیل شده است؛ در مقدمه، اصطلاح اسرائیلیات تعریف و مصادر آن شناسایی شده اند. در بخش اول با عنوان «اسرائیلیات و تاریخچه آن» به عوامل و زمینه های نفوذ اسرائیلیات در تفاسیر در دوره صحابه و تابعین و پس از آن اختصاص یافته و نیز در ادامه نمونه هایی چند از موضع گیری های مفسران اسلامی فریقین (شانزده تفسیر = ده تفسیر سنی + شش تفسیر شیعی) نقل گردیده است. مؤلف در بخش سوم با عنوان «اسرائیلیات در داستان های انبیاء» ابتدا به تأثیر روایات اسرائیلی به داستان های انبیا در تفاسیر قرآن (آدم(ع)، نوح(ع)، ابراهیم(ع)، یوسف(ع)، ایوب(ع)، موسی(ع)، داوود(ع)، سلیمان(ع)، عیسی(ع) و حضرت محمد(ص) پرداخته و سپس ویژگی های داستان های قرآن را با اسرائیلیات مقایسه نموده و در خاتمه نیز ضمن بیان آمار و پیامدهای سوء اسرائیلیات رسالت مفسران و دانشمندان مسلمان را در قبال اسرائیلیات یادآور شده است.

۲۳. پژوهشی در باب اسرائیلیات در تفاسیر قرآن، محمدتقی دیباری، دفتر پژوهش و نشر سهروردی، تهران، ۱۳۷۹ ش، ۲۹۶ صفحه.

چکیده: این اثر از یک مقدمه، شش فصل و یک خاتمه سامان یافته است؛ نویسنده در آغاز به ضرورت پژوهش، روش، اهداف و تاریخچه آن اشاره نموده و در فصل اول با عنوان «دانش تفسیر، روش ها و منابع» به مهم ترین روش های تفسیری به ویژه یهودیان و نیز معارف تورات و وجوه تمایز و تشابه داستان های قرآن و عهدین اشاره شده است. فصل سوم به زمینه ها و انگیزه های ورود اسرائیلیات و گسترش آن در جامعه و فرهنگ دینی اختصاص یافته است. در فصل چهارم شاخص ترین چهره های پدیدآورنده اسرائیلیات شناسایی شده اند و در فصل پنجم دلایل پذیرش یا عدم پذیرش روایات اهل کتاب بررسی گردیده و واکنش های پیشوایان دینی(ع) و برخی صحابه در قبال اسرائیلیات گزارش شده است. در فصل ششم با تفصیلی بیشتر به نقد و بررسی اسرائیلیات در تفاسیر و بیان نمونه هایی از آنها پرداخته شده است. در خاتمه مهم ترین نتایج پژوهش و پیشنهاد های نویسنده برای پژوهش های کامل تر و همسوس با موضوع کتاب مطرح گردیده است.

فهرست پایان نامه ها

۱. اسرائیلیات و تأثیر آن در تفاسیر قرآن کریم، سید محمد حسین میر صادقی، راهنما: دکتر سید محمد باقر حجتی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ۱۳۶۴ ش، ۳۸۰ صفحه.
۲. اسرائیلیات در تفاسیر، سهیلا پیروزفر، راهنما: محمد علی مهدوی راد، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ش، ۲۶۲ صفحه.
۳. افسانه غرائبق، فاطمه تهامی، راهنما: علی دوانی، دانشگاه تهران، ۱۳۶۹ ش، ۱۴۲ صفحه.
۴. موقف الامام ابن کثیر من الاسرائیلیات فی ضوء تفسیره، محمد ابراهیم تراوری، رساله ماجستر، الجامعه الاسلامیه بمدينه المنوره، بدون تا.
۵. اسرائیلیات در تفاسیر (به زبان ترکی)، حاجی اورلنج، دانشکده الهیات داکا، ترتیه.
۶. کعب الاحبار و دوره فی التفسیر، صباح بیضون، راهنما: محمدتقی دیباری، دانشگاه قم.
۷. بررسی اسرائیلیات در تفسیر الدر المنثور و نور الثقلین، بخش قصص انبیاء، مرجان نجفی، راهنما: ولی الله نقی پورفر، دانشکده اصول دین، ۱۳۷۹ ش، ۲۶۱ صفحه.
۸. بررسی اسرائیلیات در قصص انبیاء (طلوت، داوود، سلیمان، علیهم السلام در تفاسیر الدر المنثور و نور الثقلین)، مرگان نجفی، راهنما: ولی الله نقی پورفر، دانشکده اصول دین، تهران، ۱۳۸۴ ش.
۹. نقد و بررسی اسرائیلیات در قصص انبیاء (زکریا، یحیی، مریم، عیسی علیهم السلام) با توجه به تفاسیر الدر المنثور و نور الثقلین منظر قرنفلی، راهنما: ولی الله نقی پورفر، دانشکده اصول دین، تهران، ۱۳۸۴ ش.
۱۰. نقد و بررسی اسرائیلیات در قصص انبیاء (درباره ی چهار پیامبر شعیب، موسی، یوشع، یونس علیهم السلام) با توجه به تفاسیر الدر المنثور و نور الثقلین، فهیمه کلباسی اصفهانی، راهنما: ولی الله نقی پورفر، دانشکده اصول دین، تهران، ۱۳۸۴ ش.

فهرست مقاله ها

۱. آفرینش زن در قرآن، کتاب مقدس و نقد و بررسی اسرائیلیات، سید حیدر علری نژاد، پژوهش های قرآنی، شماره ۲۷ و ۲۸، ۱۳۸۰ ش، ص ۱۷۶ - ۱۹۳.
۲. اسرائیلیات، پیرایه ای بر تفسیر، داود معماری، صحیفه مبین، شماره ۳، ص ۱۹۱ - ۱۷۰، ۱۳۷۹ ش.

۱۷. الاسرائیلیات، محمد هادی معرفت، التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب، ج ۲، ص ۷۹-۳۱۱، الجامعه الرضويه للعلوم الاسلاميه، مشهد، ۱۳۷۷ ش/۱۴۱۹ ق.
۱۸. الاسرائیلیات، محمد حسین الذهبي، التفسیر و المفسرون، ج ۱، ص ۱۶۵-۲۰۱، قاهره، دارالکتب الحدیثه، ۱۳۸۱ ق/۱۹۶۱ م.
۱۹. ارزش گذاری اسرائیلیات، معضلی در تفسیر، جین دمن مک اولیف استاد ادبیات عرب و مطالعات قرآنی دانشگاه جورج تاون آمریکا و سر ویراستار دائره المعارف قرآن چاپ لیدن، ۱۹۹۸ م.
۲۰. اسرائیلیات در سیره نبوی از نگاه الصحیح، قاسم خانجانی، مجموعه مقالات نکوداشت آیه الله علامه سید جعفر مرتضی عاملی، ص ۲۲-۲۳۸.
۲۱. افسون ابلیس، اسرائیلیات در تفسیر کشف الاسرار (بخش اول)، عبدالوهاب شاهرودی، گلستان قرآن، ش ۱۶۵، ص ۱۶-۱۹، ۱۳۸۲.
۲۲. تقدیس ابلیس، اسرائیلیات در تفسیر کشف الاسرار (بخش دوم)، عبدالوهاب شاهرودی، گلستان قرآن، ش ۱۶۶، ص ۲۰-۲۵، ۱۳۸۲ ش.
۲۳. الاسرائیلیات فی صحیح البخاری، الشیخ حسین غیب غلامی، مرکز الابحاث المعاصیه، ۱۴۲۰ ق/۲۰۰۲ م.
۲۴. الاسرائیلیات فی الاسلام، تورای (ت ۱۸۶۳ م)، خاورشناس آمریکایی، نیویورک، ۱۹۳۳ م.
۲۵. الاسرائیلیات فی الاسلام، آرنست جان وینسینک (ت ۱۹۳۹ م)، خاورشناس هلندی.
۲۶. بررسی اسرائیلیات در تفسیر و حدیث، محمد هادی مؤذن، کیهان اندیشه، ش ۴۷، ص ۱۵۱-۱۵۷، ۱۳۷۲ ش.
۲۷. عیار نقد، نقدی بر مقاله ابوهریره و نشر اسرائیلیات، سید کاظم طباطبایی، علوم حدیث، ش ۱۵، ص ۱۳۳-۱۳۴، ۱۳۷۹ ش.
۲۸. تفسیر رمزی کعب الاحبار، نعمت الله صالحی نجف آبادی، کیهان اندیشه، ش ۶۸، ۱۳۷۵ ش.
۲۹. التفكير الاسطوري فی الاسرائیلیات، محمد شاهین، الدعوه الاسلامیه، رقم ۶۱۲، ۶ سبتمبر ۱۴۲۸ ق.
۳۰. التکفیر الاسطوري فی الاسرائیلیات، نیسیر بن موسی، الدعوه الاسلامیه، رقم ۹۵۹، ۸ اغسطس ۱۴۲۹ ق.
۳۱. التکفیر الاسطوري فی الاسرائیلیات، قضايا و شخصیات، عبدالحکیم النطاح، صحیفه الشمس، رقم ۱۷۰۷، ۱۱ فبرایر ۱۴۲۹ ق.
۳. اسرائیلیات و زمینه های نفوذ آن به فرهنگ اسلامی، حمید محمد قاسمی، بینات، شماره ۲۴، ص ۸۷-۱۰۳، ۱۳۷۸ ش، و مشکاه، شماره ۶۲-۶۵، ص ۱۷۵-۱۹۲، ۱۳۷۸ ش.
۴. ابوهریره و نشر اسرائیلیات و احادیث موضوع، حسین علی ترکمانی، علوم حدیث، شماره ۱۰، ص ۱۳۶-۱۶۱، ۱۳۷۷ ش.
۵. اسرائیلیات و اساطیر ایرانی، نصرالله امامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره ۱۱۲، ص ۳۲۱-۳۳۱، ۱۳۵۳ ش.
۶. اسرائیلیات در تاریخ طبری، سید جعفر مرتضی عاملی، کیهان اندیشه، ش ۲۵، ص ۴۲-۵۶، ۱۳۶۸ ش.
۷. اسرائیلیات، محمد هادی معرفت، دائره المعارف قرآن کریم، ص ۲۲۰-۲۳۳، چاپ اول، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۸۵.
۸. الاسرائیلیات فی تاریخ الطبری، سید جعفر مرتضی عاملی، دراسات و بحوث فی التاریخ و الاسلام، ج ۳، بخش سوم، چاپ اول، مرکز الجواد، بیروت، ۱۴۱۴ ق.
۹. اسرائیلیات در قرآن و حدیث، وهبه الزحیلی، علی اوجبی، کیهان (روزنامه) ۲۵ دی ماه، ص ۱۰، ۱۳۷۶ ش (شماره کتاب شناسی ملی ایران، ۲۲۳۱۰-۷۶).
۱۰. الاسرائیلیات فی تفسیر القرآن الکریم، عبدالله ابوالسعود، منار الاسلام، سال هشتم، ص ۱۲-۲۱، ۱۴۰۳ ق= ۴ و ۵/ ۱۹۸۳ م.
۱۱. الاسرائیلیات و تفسیر القرآن الکریم، فضل حسن عباس، منار الاسلام، ص ۲۶-۳۰، آوریل ۱۹۷۷ م.
۱۲. اسرائیلیات فی تفسیر ابن کثیر، اسماعیل سالم عبدالعالی، الوعی الاسلامی، سال یازدهم، ص ۷۴، ۱۳۹۵ هـ.
۱۳. اسرائیلیات، فرامرز حاج منوچهری، دائره المعارف بزرگ اسلامی، ج ۸، ص ۲۹۰-۲۹۴، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷ ش.
۱۴. اسرائیلیات و مسیحیات، محمد ابوریه، اضواء علی السنه المحمديه، مصر، دارالمعارف افست قم، دارالکتب العلمیه، بی تا.
۱۵. الاسرائیلیات، علوم القرآن عند المفسرین، ج ۳، ص ۴۰۳-۴۲۲، چاپ اول، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، قم، ۱۴۱۷ ق/۱۳۷۵ ش.
۱۶. اسرائیلیات، مسعود انصاری، دانشنامه قرآن، ج ۱، ص ۲۱۳-۲۱۷، به کوشش بهاء الدین خرمشاهی، چاپ دوم، دوستان و ناهید، تهران، ۱۳۸۱ ش.

۳۲. تلاش برای گریز از اسرائیلیات، محمود حکیمی، دیدار جام جم، ش ۵، ص ۱۲، ۲۸ اردیبهشت ۱۳۸۵ ش.
۳۳. منابع اسرائیلیات در ادبیات فارسی، نصرالله امامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، ش ۱۸، ص ۵۶۱-۵۶۸، ۱۳۵۲ ش.
۳۴. فرهنگ ضد زن مبنی بر اسرائیلیات است، جمیله کدیور، بهمن، سال اول، ش ۱۲، ص ۶، ۲۶ اسفند ۱۳۷۴ ش و ش ۱۳، ص ۷، ۱۸ فروردین ۱۳۷۵ ش.
۳۵. مسلمانان صدر اسلام و اندیشه های اسرائیلی (پذیرش و انکار)، علی غلامی دهقی، تاریخ در آینه پژوهش، ش ۳، ص ۸۱-۸۲، ۱۳۸۳ ش.
۳۶. نقل و نقد اسرائیلیات در تفسیر ابوالفتوح رازی، محمد تقی دیباری بیدگلی، مجموعه مقالات کنگره ابوالفتوح رازی، جلد اول، ص ۲۸۷-۳۳۲ (۴۶)، چاپ اول، دارالحدیث، تابستان ۱۳۸۴ ش.
۳۷. اسرائیلیات و ابوالفتوح رازی، سید محمد کاظم طباطبایی و معصومه خاتمی، مجموعه مقالات کنگره ابوالفتوح رازی، ص ۲۵۷-۲۸۶، چاپ اول، دارالحدیث، قم، ۱۳۸۴ ش.
۳۸. اسرائیلیات زمینه ها و ریشه ها، محمد تقی دیباری، قرآن در آینه پژوهش، دفتر دوم، ص ۱۶۷-۱۹۶، هستی نما، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش.
۳۹. اسرائیلیات و معجزات در تفاسیر، محمد تقی دیباری بیدگلی، دانشنامه قرآن شناسی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی (در شرف نشر).
۴۰. آیا کعب الاحبار در قتل خلیفه دوم نقش داشته است، رسول جعفریان، ۲۳ اسفند ۱۳۸۳ ش، کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران، www.historylib.com.
۴۱. نقش یهود در تخریب مبانی اسلام (پژوهشی در باب حوزه های تأثیر گذاری اسرائیلیات در فرهنگ اسلامی)، علی اسعدی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، کد مقاله ۸، ۱۳۸۶ ش، www.maarefquran.com.
۴۲. نقد و بررسی اسرائیلیات از دیدگاه حضرت آیه الله معرفت، محمد تقی دیباری بیدگلی، مجموعه مقالات یکمین سالگرد ارتحال مرحوم آیه الله معرفت (در شرف نشر).
۴۳. خیره در مفاک، نگاهی به کتاب اسرائیلیات و تأثیر آن بر داستان های انبیاء در تفاسیر قرآن، سید رضا نجفی، کتاب ماه دین، ش ۶۰-۶۱، ص ۹۲-۹۷، ۱۳۸۱ ش.
۴۴. نگین سلیمان (اسرائیلیات در تفسیر کشف الاسرار میبیدی)، عبدالوهاب شامرودی، یادنامه ابوالفضل رشید الدین
- میبیدی صاحب کشف الاسرار و عده الابرار، ص ۱-۳۱.
۴۵. موقف السيد العلامة الطباطبایی (ت ۱۴۰۲ ق) من الاسرائیلیات فی تفسیره المیزان، الدكتور محمد تقی الدیاری، الجامعه الحره، آلمانیا، برلین، ۱۵ ینر ابر ۲۰۰۸ م.
۴۶. کعب الاحبار هوالصهیونی الاول، محمود ابوریه، الرساله، ش ۱۴، ص ۳۶۰-۳۶۳، ۱۹۴۶.
۴۷. حدثوا عن بنی اسرائیل و لاجرح، بررسی یک حدیث کهن، ام. جی. کیستر، مجله مطالعات خاورشناسی اسرائیل، ش ۲، ص ۲۱۵-۲۳۹ (به زبان انگلیسی)، ۱۹۷۲.
۴۸. درباره نوشته های وهب بن منبه، ام. جی. کیستر، ش ۳۷، ص ۲۱۵-۲۳۹ (به زبان انگلیسی)، ش ۳۷، بولتن مدرسه آفریقایی و آسیای، ۱۹۷۴.
۴۹. یک موقعیت جدید انتقادی در رویارویی با اسرائیلیات، روبرتو توتولی، شرق جدید، ش ۷۰، ص ۱۱۵-۱۱۸ (به زبان ایتالیایی)، ۱۹۹۰ م.
۵۰. رابطه آگادا با افسانه های اسلامی، برنارد هلر، جهان اسلام، ش ۲۴، ص ۲۸۱-۲۸۶ (به زبان انگلیسی)، ۱۹۳۴.
۵۱. اسرائیلیات، دانه المعارف اسلام (به زبان انگلیسی) تألیف جی وجدا، ج ۴، ص ۲۱۱-۲۱۳، ۱۹۸۶.
۵۲. اسرائیلیات در تفسیر، شکل گیری تفسیر قرآن در نخستین سده های اسلامی و پیوند آن با منقولات یهودی- مسیحی در تفسیر کتاب مقدس (به زبان انگلیسی)، تألیف گردن نیروی، نشریه مؤسسه آمریکایی دین، ش ۴۷، ص ۶۸۵-۶۹۷، (ر. ک: مرتضی کریمی نیا، کتاب شناسی مطالعات تفسیری در زبان های اروپایی، پژوهش های قرآن، ش ۳۵-۳۶، ص ۳۱۵، ردیف ۳۰۰).
۵۳. ریشه های یهودی آیات ۶۵-۸۲ سوره کهف، بازنگری در نظریه آرنت وینسینگ (به زبان انگلیسی)، تألیف برانون ویلر، نشریه مطالعات خاورشناسی آمریکایی، ص ۱۵۳-۱۷۱، ۱۹۹۸ م (ر. ک: پیشین، ص ۴۳۱، ردیف ۴۱۱).
۵۴. تفسیر جدید اسلامی ورد اسرائیلیات: افسانه های مربوط به عصای موسی که مار شده است (به زبان ایتالیایی)، تألیف روبرتو توتولی، مجموعه خاورشناسان، ش ۲۱، ص ۲۵-۳۵، ۱۹۹۰ م (ر. ک: ص ۴۲۹، ردیف ۳۹۷).
۵۵. آمیختگی یهودی- عربی، اسرائیلیات، گلدزبهر، مجله مطالعات یهودیان، ش ۴۴، ص ۶۳-۶۶، ۱۹۰۲ م (به زبان فرانسوی).